

UVODNIK

Ines Vodopivec

Uvodnik

UDK 02(091):930.85

Ključne besede: zgodovina knjige, branje, uvodnik

Editorial

UDC 02(091):930.85

Key words: history of book, reading, editorial

Branje in knjiga kot objekt pisnega in kulturnega izražanja spremljata človeka že stoletja. Danes, ko se vedno bolj obračamo k drugim, predvsem digitalnim medijem, pa postajajo »stare« knjige in z njimi tudi bralne navade predmet preučevanja različnih znanstvenih strok tako po svetu kot tudi pri nas. V Narodni in univerzitetni knjižnici so v letih 2011 in 2012 potekala večerna predavanja v okviru cikla z naslovom *Zgodovina knjige in bralna kultura na Slovenskem (od njenih začetkov do danes)*. Cikel je bil zasnovan kot inter- oziroma večdisciplinarni kolaž posebej izbranih tem, ki so obravnavale različna specifična področja: knjižnice in raznovrstne tipe gradiva, zgodovinske avtorje; knjižne vsebine in tematike; knjižno formo, produkcijo in založništvo; branje in bralne navade Slovencev; ter druge fenomene iz zgodovine medijev in pisne kulturne dediščine v obdobju od srednjega veka do danes. Oblikoval se je širši spekter dognanj, ki povezujejo in na novo oblikujejo dosedanja razmišljanja in raziskovanja, vezana na omenjena področja. Nastali so avtorski zapisi, znanstveni in strokovni prispevki, ki smo jih po recenzentskem postopku zbrali v tematski številki 55. letnika revije *Knjižnica*.

Pri pripravi večernih predavanj in pričujoče tematske številke smo sodelovali z različnimi strokovnjaki in raziskovalci, ki delujejo v slovenskih ustanovah. Sodelovanje smo tako vzpostavili z Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti (v nadaljevanju ZRC SAZU), natančneje z Inštitutom za kulturno zgodovino, Inštitutom za slovensko literaturo in literarne vede in Geografskim inštitutom Antona Melika. Nekaj predavateljev je prišlo

s Filozofske fakultete, Naravoslovnotehniške fakultete, Pedagoške fakultete, Teološke fakultete ter Akademije za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani; sledili pa so tudi predavatelji z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, iz Narodnega muzeja in Narodne in univerzitetne knjižnice.

Prispevke smo v tematski številki uredili v tri večje sklope. Prvi sklop vsebinsko povezujejo tematike, vezane na zgodovino knjižnic in knjižničnega gradiva. Za uvod v omenjeno tematiko in razglabljanje o nastanku knjižnic, pomenu knjige in njenemu mestu v današnji družbi vabimo k branju prispevka »Requiem za samostansko knjižnico ... ali aleluja?« br. Mirana Špelica, prof. dr. patologije. Izhodišče te krajše, a izredno zanimive diskusije sega v 4. stoletje n. š., se razvije prek nekaterih pomembnejših imen skozi stoletja v današnji čas ter se na koncu dotakne digitalizacije. Avtor na kratko povzame izvor ideje evropskega samostana, nakaže pomen knjižnice za samostansko okolje in se posebej ustavi pri slovenskih samostanskih knjižnicah s poudarkom na frančiškanski knjižnici v Ljubljani. V prispevku je izpostavljena problematika obstoja samostanske knjižnice in njene prihodnosti, ki pa kljub nekaterim možnostim in predlogom za zdaj ostaja precej negotova. Vendar avtor zaključuje s pozitivno mislijo in daljnosežnim pogledom ter uvede terminološko zvezo »nova gutenbergzacija«, s katero opiše dobo prehajanja klasičnih oblik knjižničnega gradiva v nove digitalne medije.

Z obdobjem s konca 17. in začetka 18. stoletja nadaljuje naslednja razprava z naslovom »Aleš Žiga Dolničar in knjige o Beneški republiki«, v kateri se dr. Luka Vidmar ukvarja z rokopisi in knjigami v naslovu omenjenega ljubljanskega plemiča in drugih članov ljubljanske baročne Akademije operozov, ki so jih ti hranili v svojih zasebnih (tudi delno javnih) bibliotekah. Avtor je na osnovi raziskave rokopisno-knjižne zbirke, opravljene v Semeniški knjižnici v Ljubljani, preučil vplive, ki so mladega Aleša Žigo Dolničarja vodili v Italijo in ga spodbudili k pisanju potopisa *Descriptio nobilissimae urbis Venetiae*, ki pa nikoli ni izšel v tiskani obliki, temveč nam je znan le iz rokopisa. Mladi operoz je v omenjenem rokopisu opisal svoje tridnevno potovanje od Gorice do Benetk in beneške znamenitosti, ki si jih je ogledal februarja 1703, ob tem pa nam rokopis razkriva tudi politično-gospodarske in kulturne značilnosti krajine, ki jo je spoznaval na poti. Avtor prispevka popotovanje in okoliščine nastanka rokopisa umesti v zgodovinsko-socialni okvir, prispevek pa podaja tudi pomembne navedbe virov, iz katerih je mladi operoz verjetno črpal svoje znanje, med katerimi so mnogi zgodovinski opisi, kronike in vodniki po beneških znamenitostih, po katerih je mladi Dolničar prevzel podatke in zgradbo za svoje delo.

Naslednji prispevek z naslovom »Branje od razvedrila elite do splošne dobri- ne« dr. Aleša Gabriča obravnava branje in pismenost na Slovenskem od 19. stoletja dalje tudi skozi razvoj knjižnic na našem ozemlju. Podani so temeljni

pogoji za dvig bralne kulture slovenskega prebivalstva v obravnavanem času, ki jih avtor prispevka podpre tudi s statističnimi podatki in pregledi. Bistveni po avtorjevih besedah sta predvsem visoka stopnja pismenosti ter pestra in zadovoljiva ponudba knjig v maternem jeziku, ne v samo nemščini, ki je veljala za imenitno in so jo mnogi vselej uporabljali v omikani družbi. Odnos do knjig in jezika je opisan skozi spomine in pričevanja Janeza Trdine, Jakoba Alešovca, Franceta Koblarja in mnogih drugih. Predvsem je na prodajo slovenskih knjig vplivala v 19. stoletju ustanovljena Družba sv. Mohorja, ki je svojim članom pošiljala letni komplet knjig. V prispevku so orisani medsebojni vplivi med naraščanjem pismenosti, knjižne ponudbe in mreže knjižnic v 20. stoletju. Po sedemdesetih letih 19. stoletja se je stanje začelo naglo izboljševati, pojavila so se številna izobraževalna in prosvetna društva, ki so v društveni dejavnosti zajela tudi knjižnice in čitalnice. A slovenske knjižnice so bile v začetku 20. stoletja v vseh avstrijskih deželah, v katerih so živeli Slovenci, še vedno manjše od knjižnic nemških društev. Šele v tridesetih letih 20. stoletja so polagoma začele s slovensko literaturo dohitevati ponudbo del v drugih jezikih. Po drugi svetovni vojni pa je Slovenija začela graditi vse bolj sistematično mrežo javnih knjižnic in v drugi polovici 20. stoletja je branje del v slovenskem jeziku že precej prehitelo dela v drugih jezikih.

V naslednjem članku sledi oris dogajanja v desetletju druge svetovne vojne in po njej, ki je močno zaznamoval nadaljnje delovanje in kulturni status današnje Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK). Dr. Eva Kodrič - Dačić v prispevku z naslovom »Sindrom feniksa: Narodna in univerzitetna knjižnica 1941–1950« opiše selitev takrat še Univerzitetne biblioteke v novo zgrajeno Plečnikovo palačo leta 1941, škodo, ki je nastala ob požaru štiri leta kasneje in njeno obnovo do konca desetletja, ko ji je bil tudi pravno priznan status slovenske nacionalne knjižnice. Ker imajo nacionalne knjižnice nalogo, da brez izjeme hranijo celotno zbirko patriotike zanamcem, so še toliko pomembnejši mehanizmi, ki vplivajo na njeno delovanje in pridobivanje gradiva, zato so v prispevku obravnavani posebej. Knjižnični fond NUK je v letih 1941–1950 med drugim rasel z darovi in s pridobitvami iz likvidacijske mase, knjižnica pa je delovala tudi kot Federalni zbirni center za zapuščeno ali zaseženo knjižno gradivo. Ob tem je cenzura, najprej z jugoslovanskimi predpisi o nadzoru tiskane besede, nato s sistemom fašistične in nacistične cenzure, ki se je s spremenjenimi vsebinami nadaljeval tudi pod novo oblastjo konec druge svetovne vojne, znatno krojila vsebine in dostopnost do gradiva. Kljub začasnemu onemogočanju dostopa do prepovedanih publikacij pa oblasti med vojno in po njej niso posegle po drastičnih ukrepih čiščenja ali uničevanja knjižničnih fondov, s čimer bi prizadejale podobno škodo, kot jo je slovenska protestantika utrpela v času protireformacije.

Drugi sklop prispevkov v tematski številki se nanaša na vsebine o branju in bralni kulturi. Prispevki so kronološko razvrščeni glede na obdobje, ki ga

obravnavajo. Tako prvi prispevek prinaša vsebine, povezane z zgodovino razvoja bralnih navad na naših tleh od srednjega veka dalje, predvsem pa od 16. do 18. stoletja. Dr. Anja Dular v prispevku »Berem, bereš, beremo: zgodovina branja na Slovenskem« obravnava glasno in tiho branje ter zasebno nasproti skupinskemu branju na osnovi podatkov o branju in navodil zanj, ki so zapisana v starejši slovenski literaturi ali so razvidna iz posrednih virov. Avtorica (pre)skuša splošno veljavno mnenje, da je bilo najprej v navadi glasno branje in nato šele od konca 18. stoletja naprej tudi tiho branje, kar poveže tudi s tradicijo ljudskega pripovedništva. Da sta že Primož Trubar in Jurij Dalmatin v 16. stoletju opozarjala, naj se ljudstvo uči branja, je razvidno iz nekaterih prvih slovenskih tiskanih knjig in drugih navedb, ki jih avtorica citira v prispevku. Prek nekaterih bolj posrednih dokazov o branju na slovenskih tleh v 17. stoletju preide na natančna navodila za (tudi) individualno tiho branje, ki so se pojavila sredi 18. stoletja v predgovoru h knjigi Tomaža Kempčana in jih je zapisal Mihael Paglovec. Na pomembnost branja pa sta v svojem času opozarjala tudi Marko Pohlin in Valentin Vodnik, katerih navedbe iz njunih določenih del lahko prav tako preberemo v prispevku. Avtorica ugotavlja tudi, da so v 16. stoletju ženske nastopale kot bralke, moški pa so bili predvsem pripovedovalci. Seveda je bil na drugi strani odnos do branja dostikrat negativen, predvsem v povezavi z vplivi, ki naj bi jih branje in širša izobrazba imela na nežnejši spol od 17. stoletja dalje. Ne nazadnje pa je z bralno kulturo in knjigami povezano tudi oblikovanje narodne zavesti in pripadnosti jezikovni skupini, posebej še, če je narod podrejen tujim oblastem. Tako sta bila slovenski jezik, ki beleži pisno omembo že v 16. stoletju, mnogokrat pa ga v naslovih, predgovorih in besedilih zasledimo tudi kasneje skozi 17. in 18. stoletje (celo v prekmurskih tiskovinah), in »kranjski« jezik, največkrat omenjen v 18. stoletju, duhovna hrana za tu živeče prebivalstvo.

O podobnih izsledkih lahko beremo tudi v prispevku ddr. Igorja Grdine. Prek zgodovinskega uvoda, ki povzame obdobje med srednjim vekom in 18. stoletjem, se avtor poda v temeljitejšo razpravo o vprašanju »Koliko knjig je mogoče prebrati v življenju?« na primeru dobe meščanov, ki se v grobem pokriva s t. i. dolgim 19. stoletjem od velike francoske revolucije (1789) do izbruha prve svetovne vojne (1914). Takrat se torej pisanje in branje preobrazita v stvar pripadnosti oziroma identitete, s čimer se nadaljuje v stoletjih pred tem začeto oblikovanje zavesti o pomembnosti narodnega jezika. Avtor dalje v prispevku obravnava nezavidljivi (gmotni in socialni) položaj pripadnikov narodnega gibanja, ki so ostali zvesti emancipacijski paradigmi kljub mnogim odrekanjem in težavam. A prizadevanja niso ostala brez sadov, kot ugotavlja avtor, saj je lahko okoli leta 1860 sleherni posameznik kupil in prebral vse, kar je izšlo v slovenščini, kar je sovpadalo z veliko vnemo ustanavljanja čitalnic. Konec 19. stoletja pa je količina izdane slovenske literature že presegla bralne zmožnosti posameznika in še pred prvo svetovno vojno so največje zasebne biblioteke obsegale okoli 10.000 zvezkov, kot na posamezni primerih pokaže prispevek.

V drugi polovici 19. stoletja se je zgodila tudi kulturna preusmeritev slovenske intelektualne elite od nemških zgledov k slovanskim.

Svojevrsten je prispevek dr. Milene Mileve Blažič in mag. Anje Štefan z naslovom »Branja in pripovedovanja mladinske književnosti«. Prispevek je sestavljen iz različnih tematik, kot so: definicija mladinske književnosti s stališča naslovnika ter s stališča namena; razlike med mladinskim in odraslim branjem; vrste mladinskih besedil, posebej kadar so avtorji otroci; ter dvojnost naslovnikov mladinske književnosti. Skozi mnoge domače in tuje primere in odlomke iz pravlji in drugih besedil, ki so namenjena tako mladim kot tudi odraslim bralcem, pa avtorici obravnavata pluralizem različnih interpretacij. Zaključujeta, da literarni (slovenski in tuji) klasiki skozi učne načrte in s procesom literarne recepcije preidejo iz odraslega v mladinsko branje.

Tretji sklop prispevkov se veže na oblikovanje knjižnih elementov in likovne zasnove strani. Prvi prispevek z naslovom »Slovanske knjige v XVI. stoletju: med rokopisom in tiskom« obravnava nastanek cirilskih tipografij iz rokopisnih predlog. Dr. Neža Zajc na posameznih primerih in primerjavah med rokopisnim in tiskanim gradivom zgodnjega novega veka pretresa tudi vsebine, oblikovno zasnovo ter paleografske in tipografske značilnosti prvih slovanskih tiskov. Avtorica v vsebino prispevka vplete kratek pregled razvoja tiskarstva med slovanskimi narodi s poudarkom na zgodovinskih začetkih ruskega tiska in omembami beneških delavnic, nekatere tiskarske delavnice in tiskarji pa so še posebej izpostavljeni. Tako so v prispevku na primer naštet nekatera dela znanega beloruskega tiskarja in humanista Francisca Skorine, kot je na primer *Malaja podorožnaja knjižka*, izpuščen pa ni niti Primož Trubar in njegova prizadevanja za natis med drugim tudi cirilskih in glagolskih prevodov. Dalje so delno paleografsko in kodikološko opisane posamezne knjižne enote cerkveno-slovanskih tiskov, hranjene v Rokopisni zbirki NUK. Prispevek pa se v širšem okviru osredotoča na nasprotja med »pravovernimi« in »krivoverskimi« sveto-pisemskimi vsebinami, ob katerih se kažejo slovanske (ne)tradicije zapisovanja oz. uporabe jezikovnih norm, ki so posledica (ne)enotne pripadnosti in (ne)standardiziranosti jezika, kasneje pa privedejo do vzpostavljanja nacionalnih jezikov v slovanskih deželah. Avtorica izpostavi, da tipografije za slovanske tiske nastajajo na podlagi rokopisnih predlog, kar posledično poraja »neustaljene mere, po kateri bi se zapisovalec/tiskar ravnal«.

O oblikovanju in analizi tipografije govori tudi naslednji prispevek z naslovom »Mikrotipografija arhitekta Jožeta Plečnika« avtorice dr. Klementine Možina. Plečnik je splošni slovenski javnosti znan največ po svojih arhitekturnih zasnovah, poskusil pa se je tudi v grafičnem oblikovanju. Oblikoval je knjige *Sonetni venec* (1926) in fotografsko pričevanje o njegovih delih na Hradčanih in Lanih (1928), potem *Makalonco* (1944), *Slovenske slikarje* (1949), *Architecturo perennis* (1951), *Napore* (1955), koledar za Mohorjevo družbo (1952) ter še nekatere

publikacije. V prispevku je pozornost namenjena celostnemu oblikovanju Finžgarjeve knjižice pravljic *Makalonca* in kasnejšim ponatisom. Avtorica se posebej osredotoči na mikrotipografijo, pri čemer pretresa delo ročnega in strojnega stavljenja ter uporabo različnih tipografij. Podane so tudi razlike v knjižnih formatih in zasnovi zrcal v vseh izdajah (iz leta 1944, 1958 in 1988). Ponatisi se od izvirnika pomembno razlikujejo, kot zaključuje avtorica, zato jih ni moč uvrstiti med faksimilirane izdaje.

O faksimilih, vrhunskih reprodukcijah predvsem starih rokopisov in unikatnih tiskanih del, v svojem prispevku govori dr. Gorazd Golob. Najprej poda pregled zgodovine razvoja tehnologije faksimiliranja in definira sodobni faksimile, ki se razlikuje od ponatisa. Pomemben vidik preučevanja faksimilov pa je tudi edinstvenost izvirnika, ki ga hočemo faksimilirati. Naslov prispevka, »Pomen grafične priprave v procesu faksimiliranja« nam razkriva, da se avtor osredotoča na grafično pripravo in opiše postopke od ročnih tehnik do digitalizacije s ključnimi sklopi tehnoloških operacij, s katerimi dosežemo vrhunske kakovosti odtisov, med katere sodijo tudi tehnike rastriranja slik. Zadnji del prispevka je namenjen faksimilirani izdaji prvih slovenskih knjig, *Katekizma* in *Abecedarija* (1550 in 1555), ki sta izšli leta 2000, v zaključku pa avtor dalje polemizira o kršitvah pravil faksimiliranja in podaja nekatere omejitve, ki vplivajo na samo izvedbo.

Metodološka študija dr. Tineta Germa, ki sledi, opozarja na spodrsrljaje v ikonografskih interpretacijah in ponuja nove razlage določenih emblemov iz *Spominske knjige ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma*, najdragocenejšega iluminiranega baročnega rokopisa na Slovenskem. Predmet prispevka se osredotoča na baročno emblematiko in ikonografijo živali. Kot poudarja avtor, so zasnove strani za posameznega člana družbe odvisne od časa nastanka le-teh in se vežejo na razpon stodvajsetih let, v katerih so nastale, hkrati pa je viden tudi prehod od skupne in enovite tipske strani z uporabo klasičnih emblemskih oblik k bolj odprtim tipom. Po uvodnih naslonbah na nekatere pomene s strani Sigmunda Andreja Gandina in Riharda Auersperga so podane natančnejše interpretacije za simboliko v emblemih Leopolda Ludvika Hohenwartha, Janeza Jurija Werthenthala, Janeza Jurija Werthenthala in Janeza Pavla Qualize. Avtor obravnava tudi uvodni nagovor Janeza Gregorja Dolničarja in uvodno miniaturo.

Zadnji prispevek z naslovom »Vpliv razvoja kartografskih tehnik na podobe zemljevidov slovenskega ozemlja od 16. do 19. stoletja« je posvečen kartografiji in sporočilnim vrednostim zemljevidov. Dr. Renata Šolar in mag. Jerneja Fridl obravnavata obdobje od 16. do 19. stoletja na osnovi primarnih virov, ki jih hranijo Kartografska in slikovna zbirka NUK ter Zemljepisni muzej ZRC SAZU. Opisali sta prve natančnejše upodobitve ozemlja današnje Slovenije, izpostavili ključne prelomnice v tehnološkem razvoju, ki so vplivale

na spremenjene upodobitve, navedli tuje in tudi prve domače kartografe ter umestili slovensko ozemlje na svetovni zemljevid. Prispevek prepletajo opisi pomembnejših del in znanih imen iz sveta kartografije, začenši pri Klavdiju Ptolemaju. Skozi vrsto krajših navedb iz renesančnega obdobja avtorici preideta na temeljitejše opise del Mercatorja, Janeza Vajkarda Valvasorja, Ivana Dizme Florjančiča in Petra Kozlerja. Omenjena so tudi dela Baltazarja Hacqueta ter zemljevidi izdaje Atlanta.

Za zaključek velja omeniti, da je bilo usklajevanje in uredniško delo tako inter-ozirioma večdisciplinarne številke sicer zahtevno in poučno, vendar smo s tem naredili korak naprej proti zastavljenemu cilju, tj. k izdaji kvalitetne znanstvene publikacije, ki bo in je dovolj zanimiva za strokovno in znanstveno javnost. Ob tem naj se najprej zahvalimo avtorjem, ki so z nami delili svoje raziskave in znanje, ter povabimo vse zainteresirane, da se nam pridružijo s prispevki in nasveti tudi v bodoče. Zahvala velja tudi recenzentom in seveda dosedanjemu odgovornemu uredniku revije *Knjižnica* dr. Primožu Južničju in glavni urednici mag. Branki Badovinac, ki sta nam omogočila gostovanje v okviru tematske številke ter nam stala ob strani skozi vse leto.

Ines Vodopivec je zaposlena v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: ines.vodopivec@nuk.uni-lj.si